

Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete*

Tóth J. Zoltán *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete* című monográfiája témájául a halálbüntetés átfogó bemutatását választotta. Előzetes feltevésünk talán az lehet, hogy már mindent tudunk a halálbüntetésről, de ebben tévednünk kell. A szerző nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy a halálbüntetést a lehető legszélesebb területi és időbeli síkba helyezze el, illetve a büntető anyagi jogi és eljárásjogi szabályok mellett a végrehajtási előírásokat is ismertesse, de azt nemcsak a pozitív jog szintjén teszi meg, hanem azok tényleges megvalósulását is bemutatja.

A szerző a monográfiát két fő gondolati egységre osztja. Elsőként egyetemes keretek között időrendben haladva, az ókortól napjainkig tárja elénk a halálbüntetés fejlődésének állomásait. A másik szerkezeti egység pedig a jogintézmény hazai bemutatása. A témát jogtörténeti megközelítéssel mutatja be az olvasónak. A könyv – jellegeből és az alapos kutatásból kifolyólag – rengeteg adattal szolgál, amely a mű élvezeti értékéhez csak hozzátesz. A halálbüntetés anyagi jogi, eljárásjogi és végrehajtási szabályai, illetve tényleges érvényesülésük (vagy nem érvényesülésük) mellett érdekes történelmi adalékot is kapunk az egyes korok felfogásáról, így a jogi szabályozás változásának mozgatórugóiról is.

I. HALÁLBÜNTETÉS AZ ÓKORBAN, A KÖZÉPKORBAN ÉS A KORA ÚJKORBAN

Tóth a halálbüntetés kezdő időszakaként az ókort jelöli meg, abban az értelemben, hogy az ősidőkben alkalmazott halálbüntetés azért nem tekinthető semmilyen büntetésnek sem, mert abban az időszakban ezt a fajta szankciót a közösség alkalmazta, így magánbosszúról lehet csak beszélni. A formális értelemben vett halálbüntetés megjelenése

[*] Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete*, Századvég Kiadó, Budapest, 2010, 385 p.

tehát a kezdetleges államok kialakulásához köthető, amikor a létező szokásjogi szabályok megszegőit már a *ius puniendit* gyakorló személy szankcionálta. Az ókorban a halálbüntetés rendes büntetésként funkcionált, amelynek azonban az egyes államokban különböző anyagi jogi, eljárásjogi és végrehajtási szabályai voltak. A szerző nagy igényességgel és részletességgel mutatja be az ókori társadalmak büntető igazságszolgáltatásának működését. A monográfia ezen fejezetének külön érdeme az összehasonlító jogi módszer alkalmazása. A babiloni, a zsidó, az iszlám, a kínai, az ind szabályokon és azok alkalmazásán kívül az ókori népek hagyományaiba is széles bepillantást enged a szerző. Az olvasó nemcsak a halálbüntetés, hanem más jogintézmények, illetve jogelvek gyökereit is felfedezheti az ókori mechanizmusokban, megfogalmazásokban. Ebből a szemszögből olvasva is egy érdekes értelmezési lehetőséget ad a könyv. Néhol pedig nemcsak a jogintézmények gyökereit találjuk meg, hanem olyan szabályokat, amelyek máig megőrizték eredeti tartalmukat. Így a példa kedvéért kiemelném, hogy Izrael területén a helyi közösségek máig a szokásjogi normák szerint élnek.

A középkorban és a kora újkorban sem történt változás az emberi élet fontossága, így a halálbüntetés megítélése tekintetében. A késői középkorra a központi állami hatalom kezdett megszilárdulni, így a törzsi-nemzetségi szankcionálások kezdtek háttérbe szorulni, bár a földesúri immunitás az igazságszolgáltatás területén (is) megmaradt. Ennek az időszaknak egy fontos jellemzője, hogy a középkori kivégzések népünnepély jellege a halálbüntetés célját megkérdőjelezte, mert a halálbüntetés nyilvános végrehajtása gyakran az ellenkező hatást váltotta ki, mint ami a büntetés célja lett volna: sajnálatot ébresztett a nézőközönségben, ritkán szolgált elrettentésül. A szerző részletesen foglalkozik a német-római birodalom, a spanyol, a francia, az orosz, az angol és az amerikai jogfejlődéssel is. A fejezet végén az eretnek- és boszorkányüldözésnek szentel külön részt. A középkori eljárások és végrehajtási módok sokszínűségét ismerhetjük meg a monográfiából. A fejezet számos történelmi adalékkal szolgál a halálbüntetés tanulmányozásához. A sötét középkorként emlegetett időszakot a szerző nem egysíkúan ábrázolja, hanem árnyaltan mutatja be a korszakot. A korszak vívmányait is megismerhetjük a monográfiából. Itt jelenik meg például a jogbiztonság iránti igény, illetve a nyilvánosság legitimáló szerepe.

II. AZ ABOLICIONIZMUS TÉRHÓDÍTÁSA

Az abolicionizmus időszakát európai viszonylatban, az Egyesült Államok és a világ többi országának vonatkozásában tárgyalja Tóth J. Zoltán. A halálbüntetés eltörlését általában a fejlett országokhoz kötjük, ez alól azonban az USA és Japán kivételt jelent. Ezenkívül nemcsak fejlett országoknak, hanem a demokrácia, a jogállamiság és az emberi jogok előfutárainak is tekinthetők. Ennek kapcsán merülhet fel az olvasóban, hogy jogállamnak tekinthető-e azon államok, ahol a halálbüntetés még létezik. Lehet-e a jogállamiság értékmérője az ember élethez való jogának mint legalapvetőbb emberi jognak a teljes garantálása? Ha azon államok között is vannak jogállamok, ahol halálbüntetést még alkalmaznak,

akkor mik azok az értékek, amelyeknek a megvalósulása esetén jogállamról beszélhetünk? A részletesen ismertetett Egyesült Államok szövetségi legfelsőbb bíróságának ítéletei továbbgondolásra sarkallják az olvasót, hiszen ezek a döntések a halálbüntetés megítélését nemcsak az emberi élethez való jog, hanem több alapjog és a pozitív jogot nélkülöző szempontból is körbe járják.^[1] Ez a kérdés sokrétűségét is jelzi.^[2]

Az amerikai jogfejlődésre vonatkozó fejezet is számos érdekes „történetet” tartalmaz, többek között a végrehajtási módok megítélésére vonatkozóan: kezdve a sortűz általi halállal az akasztáson át egészen az árammal történő kivégzésig, és folytatva a sort a méreginjekció által okozott halálig. Mindezen események az olvasót továbbgondolásra sarkallják a büntetés végrehajtójának felelősségét illetően. Jóllehet a téma jogtörténeti megközelítése nem feltétlenül igényli e dilemma körbejárását, de a halálbüntetés alkotmányossági megítélésén túl a végrehajtói felelősség büntetőjogi vonulata is számos érdekes problémát vet fel, akár történetileg is.

III. A MAGYAR FEUDÁLIS BÜNTETŐJOG

A halálbüntetés egyetemes jogfejlődésének ismertetése után a szerző a magyar fejlődéssel foglalkozik. Ebben a részben az anyagi és eljárásjogi szabályok bemutatása is teljes körűnek mondható. Tóth állításainak alátámasztásául számos helyen utal a függelékben található jogszabályhelyekre, bár több helyen is jelzi, hogy a szokásjogi normáknak nagyobb szerepe volt a feudális Magyarországon, mint az írott szabályoknak. A monográfia a szokásjogi szabályokkal kevésbé foglalkozik, amelynek alapvetően két oka lehet. Egyrészt ezekre nézve nehéz megbízható forrást találni, másrészt különböző területeken eltérő szokás létezett, így végtelen módon lehetne csak bemutatni ezeket a normákat az amúgy is kazuisztikus szabályozási környezetben. Tóth azonban részletesen foglalkozik a halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekmények körének meghatározásával, illetve változásainak leírásával, amely különösen Szent László király idejére terebélyesedett ki, és vált különösen kegyetlenné. Úgyszintén az eljárási szabályok változatosságát és változását is bemutatja.

[1] A *Furman v. Georgia*-ügyben a Supreme Court a halálbüntetés alkotmányellenességét a due process és az egyenlő jogvédelem klauzulájára alapozta. Ezenkívül a bírák a büntetés szokatlan és kegyetlen mivoltára hivatkoztak. A párhuzamos indokolásban találunk utalást arra is, hogy a halálbüntetés alkotmányellenességét támasztja alá az is, hogy a társadalom a halálbüntetést elutasítja, és az nem is szolgálja hatékonyabban a büntetés célját, mint az életfogytig tartó szabadságvesztés. Találkozunk továbbá a Supreme Court ezen döntésében és későbbi döntésében is a (faji) diszkrimináció problémájával.

[2] A szerző egyébként a halálbüntetés kérdéskörét jogelméleti szempontból külön monográfiában, *A halálbüntetés filozófiája és kortárs jogelméleti kérdései* című könyvében tárgyalja. A két monográfia így tökéletesen kiegészíti egymást.

IV. A FELVILÁGOSODÁSTÓL A DUALIZMUSIG

A következő gondolati egységben a felvilágosodás korától kezdve a dualizmus végéig tárgyalja a halálbüntetést. A felvilágosodás korában számos előremutató lépésnek lehetünk a tanúi. A büntetések humanizálódása ebben a korszakban indult meg, köszönhetően Mária Terézia és II. József reformjainak. Ez az a kor, amikor egyes, jelenleg is létező jogintézmény, jogelv gyökerét megtalálhatjuk, mint például a parifikáció elvének^[3] megfogalmazását. Az 1830-as évektől pedig már komoly igény jelentkezett a jogbiztonság iránt, amelyet a kor eseményei is indukáltak, hiszen az uralkodó a felvilágosult gondolatok terjedését különböző szankciókkal próbálta akadályozni, amely viszont a nemesség körében a kiszámíthatóság és az előreláthatóság követelménye iránti igény megfogalmazásával járt. Az 1843-as törvényjavaslat egyik hihetetlen vívmánya, hogy az a halálbüntetést és más testi és megszégyenítő büntetést nem tartalmazott. A sok jogtörténeti adalék mellé a szerző érdekes történelmi eseményekkel igazolja a jogfejlődés alakulásának irányait, akadályait.

V. A HALÁLBÜNTETÉS ALAKULÁSA AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARC LEVEGÉSÉTŐL AZ I. VILÁGHÁBORÚIG

A magyar jogtörténet következő állomásaként az I. világháborúig terjedő időszakot határozza meg a szerző. Ekkor az 1848–49. évi szabadságharcig terjedő időben lezajló fordulatok ellenkező irányba fordulnak. A megtorlás időszakában számlálatlan halálbüntetést szabnak ki, és hajtanak végre. Az 1803-as osztrák büntetőtörvénykönyv bevezetése visszavetette a magyar büntetőjog fejlődését. A korszakot jellemző kaotikus állapotok és a jogbizonytalanság hívta életre azt az igényt, hogy megszülessen Magyarország első büntető törvénykönyve, a Csemegi-kódex (1878. évi V. törvénycikk). Jóllehet a kódex lehetővé tette a fővesztést, de csak a legsúlyosabb bűncselekmények esetében. Ugyanakkor az igazságszolgáltató hatalmat gyakorló személynek lehetősége volt arra is, hogy halálbüntetés helyett indokolt esetben életfogytig tartó vagy 15 évi szabadságvesztést szabjon ki. Tóth a büntető törvénykönyv jelentőségénél fogva rendkívüli részletességgel mutatja be a halálbüntetésre vonatkozó anyagi, eljárási és végrehajtási szabályokat. A jogi előírásokon kívül a tényleges megvalósulásuk bemutatása azonban még ennél is érdekesebb és hasznos információkat ad az olvasó számára.

[3] A parifikáció elve azt jelenti, hogy a részesekre is a tettesekre megállapított büntetési tételt kell alkalmazni, amely a hatályos Btk.-ban is érvényesül.

VI. HÁBORÚK ÉS FORRADALMAK, VALAMINT A „RENDKÍVÜLI BÜNTETŐJOG” KORA

A büntetőjog fejlődésében a hullámhegyet ismét egy hullámvölgy követi az I. világháború, a Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak, a II. világháború és az államszocializmus történéseivel: rögtönítélő bíraskodás, kivételes intézkedések alkalmazása,^[4] a Tanácsköztársaság létrejöttével a forradalmi törvényszékek megalakulása. 1919 augusztusában a Tanácsköztársaság idején meghozott ítéleteket érvénytelenítették ugyan, de a korábbi időszakban történekekért a felelősöket hasonló eljárásban vonták felelősségre, mint ahogy tették ezt a Tanácsköztársaság idején. Az 1920–30-as éveket a statáriális bíraskodás jellemezte. Ettől eltekintve, az 1919 és 1939 közötti időszak viszonylagos nyugalma 1939-ben megtörni látszik azzal, hogy egyre több bűncselekmény elkövetőjével szemben teszik lehetővé a halálbüntetés alkalmazását, illetve szinte korlátlan jogosultságot kapott a kormány rögtönítélő bíraskodás bevezetésére, amellyel aztán a kormányzat a későbbiekben élt is.

A német és a nyilas uralom alóli felszabadulás, és egyúttal a szovjet megszállás idején megszülettek a népbíraskodásról, illetve a háborús és az emberiség elleni bűntettek anyagi és eljárási szabályairól szóló M. E. rendeletek. Ez az időszak a jogalkotás szempontjából egy termékeny periódus volt, ugyanakkor lényeges változás a korábbi szabályokhoz képest nem történt. Az 1950-es években is folytatódott a két évtizedes tendencia: az anyagi büntetőjogi szabályok szigorításával, illetve a rendkívüli bíraskodás (gyorsított eljárás, rögtönítélő bíraskodás és népbíraskodás) időleges visszaállításával. Erre az időszakra tehető a még hatályban lévő, bár több jogszabállyal módosított Csemegi-kódex általános részét felváltó Btá. megszületése, amely továbbra is ismerte a halálbüntetést, de annak eltörlését már a későbbiekben – mihelyt a helyzet úgy alakul – szükségesnek tartotta.

Érdekes vállalkozás lenne az I. világháborútól kezdődő egyes korszakok szabályainak és gyakorlatának az összehasonlító elemzése, amelynek alapját a monográfia megadja. A szerző ezt megteszi az 1961. évet követő időszakban megvalósult jogfejlődés tekintetében. Ezen korszak további érdekessége, hogy az anyagi büntetőkódex alakilag nem változott az előremutató Csemegi-kódex óta, csak annak tartalma kiegészült, módosult, illetve az anyagi szabályok érvényre juttatásának formája, gyakorlata változott. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a jogállami büntetőjog megvalósulásához az anyagi, az eljárási és a végrehajtási szabályok együttes és garanciális szabályokkal körbezárt érvényesülése és érvényesítése szükséges.

[4] A kivételes intézkedések az I. világháborút követően voltak alkalmazhatók. A kormány tág teret kapott bizonyos intézkedések megtételében. Ebbe a körbe tartozott, hogy az esküdtbírókól elvonhatta a hadviselés érdekeit érintő bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonását, és azt a királyi törvényszékek hatáskörébe utalhatta, vagy úgyszintén ezen elkövetők vonatkozásában lehetősége volt gyorsított eljárást elrendelni.

VII. HALÁLBÜNTETÉS AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS ÉVEIBEN ÉS A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI ÉVTIZEDEKBEN

Az 1961. év a magyar büntetőjogban egy éles cezúrát jelentett. Egyrészt azért, mert a különleges bíraskodás véglegesen megszűnt, másrészt azért, mert az 1961. évi V. törvény elfogadásával megszületett az első magyar átfogó, az állam elleni és a katonai bűncselekményeket is magában foglaló büntető kódexünk. A büntetőjogi jogalkotás a korábbi korszakhoz képest számos előremutató lépést tett, ugyanakkor maradtak hiányosságok is. Ebből is kifolyólag a Btk. hamar elavulttá vált, amely az 1970-es években már átfogó módosításokat vont maga után. Ez a fajta jogalkotás azonban nem vezetett eredményre, így megszületett a mai napig is hatályban lévő büntető törvénykönyv, amely ma már lényeges vonásokban különbözik az eredetitől, így különösen a monográfia által érintett téma vonatkozásában. A Btk. megszületésekor még mindig nem volt időszerű a halálbüntetés eltörlése, de végső célként itt is megfogalmazódott.

A tényleges változást az Alkotmánybíróság 23/1990. (X. 31.) AB határozata hozta meg, jóllehet a rendszerváltás környékén az abolíció előszele számos gyakorló jogászt és jogtudóst már megérintett. Tóth az AB határozat megszületésének körülményeibe és „kulisszatitkaiba” is bevezet minket. A szerző ezzel nem tekinti lezártnak a magyar jogfejlődést, hanem érdekes részletek közlésével számot ad a halálbüntetés népszavazás útján való visszaállításának próbálkozásairól is.

Ezeket a folyamatokat érdekes annak fényében is megvizsgálni, hogy a társadalomban az abolíció mennyire vált elfogadottá az elmúlt évtizedekben. A halálbüntetést a társadalom döntő többsége ma is visszaállítaná. A halálbüntetést azonban nem lehet emocionális kérdésként kezelni, bár korántsem hagyható figyelmen kívül a társadalom értékfilozófiája. Napjainkban politikai szintéren a halálbüntetés eltörlése az általános tendencia, beleértve az Egyesült Államokat is.

A monográfia konklúziójaként azt lehet megállapítani, hogy a halálbüntetésre vonatkozó szabályokat és a kialakult gyakorlatot nem lehet önmagában értékelni, hanem azt időben és térben kell elhelyezni. A jogtörténeti monográfia napjainkban is nagyon aktuális, mint ahogy azt a szerzőnek sikerült is bizonyítani a jelenkori események bemutatásával. Tóth J. Zoltán e monográfiája a szakirodalomban mindenképpen hiánypótló jellegű. Számos cikk, könyv jelent meg ugyan e témában, de a szerző egyedülálló módon, a lehető legszélesebb körben mutatja be a halálbüntetés jogtörténetét. Tóth J. Zoltán tudományos munkásságán végigtekintve megbizonyosodhatunk arról, hogy a halálbüntetés intézményének kiváló ismerőjéről, kutatójáról van szó, akinek egy korábban megjelent monográfiájával^[5] a halálbüntetés témakörének feldolgozása teljesnek mondható.

[5] Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés filozófiája és kortárs jogelméleti kérdései*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2008.